

Strukturální proměny Afriky

Afrika dlouhodobě ekonomicky roste a bývá proto někdy označována jako kontinent budoucnosti. Růst však nevytváří dostatek kvalitních pracovních příležitostí. Populace v ekonomicky aktivním věku přitom bobtná. Zároveň se zlepšuje vzdělanostní struktura a přístup k informacím. S tím rostou aspirace, které je však obtížné doma naplňovat. Nikoliv sucha či konflikty, ale tento specifický typ rozvoje je největším hybatelem současných migrací.

Africké rozvojové stereotypy

Afrika je často vnímána jako nemocná část světa, zdrojnice konfliktů, uprchlíků, chudoby. V tomto ohledu se nejčastěji poukazuje na dominanci negativních zpráv o Africe v médiích (např. Šťovíček a Rudincová 2016). Povědomí o situaci v Africe také nezanedbatelně ovlivňují humanitární organizace a selektivní obsahové zaměření i způsoby prezentace informací, které o situaci v Africe šíří. Neoddělitelnou součástí bývá morální apel implikující potřebu vnější pomoci pro zmírňování následků krizí humanitárními intervencemi a modernizaci Afriky a Afričanů projekty rozvojové pomoci. Negativní stereotypy spoluutváří i běžné způsoby reprezentace Afriky v cestovatelské literatuře. Prvoplánový důraz pokládají na exotiku, divokost, dobrodružství a nebezpečí a jsou nasáklé reprezentačními schémata typu metafor o cestách do Afriky jakožto o návratech v čase. Těmito praktikami je konstruováno vnímání jinakosti Afriky v kontrastech vůči naší moderní evropské zkušenosti.

Vedle těchto tradičních stereotypů se ale v posledních letech prosazuje i opačný narativ, který Afriku vykresluje jako rychle se emancipující a proměňující region budoucnosti (viz také Piknerová 2017). Je vystavěn na faktu, že většina zemí Afriky již bezmála dvě dekády dynamicky ekonomicky roste a po zpomalení v období 2015–2016 (souvisejícím s poklesem světových cen komodit, které Afrika exportuje) se zdá, že tento vývoj bude dále pokračovat. Obrázek „rostoucí Afriky“ nebo „lvů v pohybu“ bývá dokreslován odkazy na zapojování Afriky do globální ekonomiky, růst zahraničních investic a mezinárodního obchodu, potenciál přírodních i lidských zdrojů, rychlé šíření technologií, nebo také rostoucí kupní sílu a velikost afrických trhů. Obratem jsou pak tyto trendy spojovány se sociálním vývojem, např. s rozšiřováním přístupu ke vzdělání ve všech jeho stupních, nebo se statistikami prokazujícími určité snížení míry extrémní chudoby (Alkire a kol. 2017).

Modernizační perspektiva

Problém uvedených narativů není v tom, že by byly nepravdivé, ale v tom, že obrázek Afriky zplošťují a omezují reflexi podstatných specifík, které z nich vybočují. Oba uvedené typy reprezentací přitom lze vztahovat k tzv. modernizační perspektivě na rozvoj. Tou je normativní představa rozvoje jako univerzální trajektorie, po které se jednotlivé společnosti pohybují, když v obecných rysech kopírují historická stádia vývoje západních zemí. Modernizační rozvojový model se bohužel stal zakořeněnou normou, definicí žádané a očekávané podoby rozvoje. Tím ale také tvoří živnou půdu pro vytváření uvedených negativních stereotypů, když uzavírá myšlení do již zmíněných schematických protikladů k rozvinuté, moderní, demokratické a bezpečné Evropě.

Také v pozitivním narativu odvozaném od ekonomického růstu Afriky je možné hledat modernizační perspektivu, která na základě západní historické zkušenosti zdůrazňuje nezbytnost makroekonomické expanze pro rozvoj. Předpoklad ekonomického růstu je ovšem pouze jedním ze dvou základních stavebních kamenů modernizačního modelu. Druhou zásadní charakteristikou modernizace je předpoklad strukturální transformace, kdy jednotlivé společnosti procházejí komplexní proměnou jejich hospodářské, sociální, vzdělanostní či demografické struktury, ale také proměnou prostorové organizace obyvatelstva, systému hodnot atd. Reflexe strukturálních změn je ovšem složitější než sledování údajů o ekonomickém růstu, a proto se na ni zapomíná.

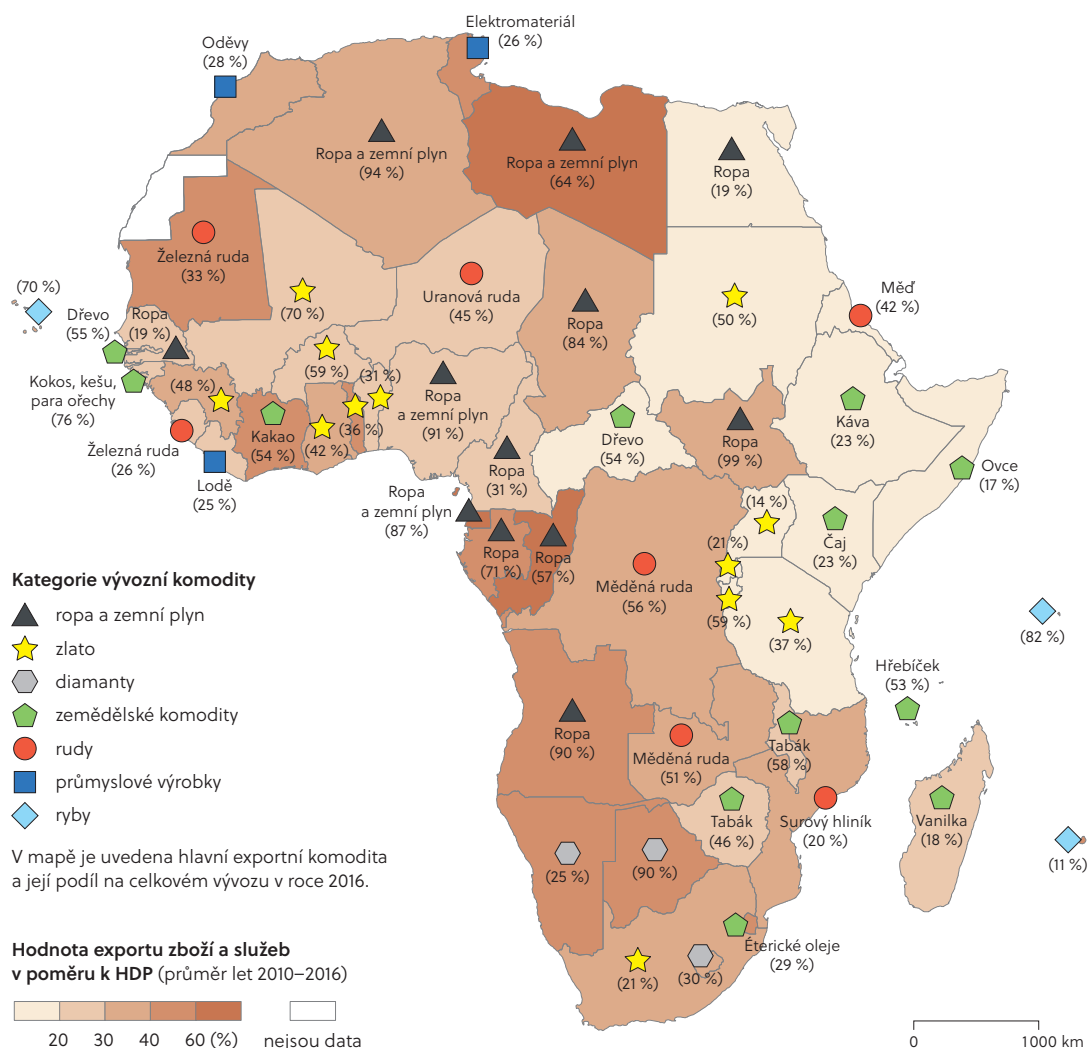
Charakter ekonomického růstu

Současné koncepce a definice rozvoje považují ekonomický růst za důležitou, ale zdaleka nikoliv postačující podmínku společenského rozvoje (např. Kubiszewski a kol. 2013). Je zřejmé, že nezáleží pouze na tempu růstu, ale také na jeho kvalitativních charakteristikách. Z hlediska sociálních dopadů

Josef Novotný

Univerzita Karlova,
Přírodovědecká fakulta,
katedra sociální geografie
a regionálního rozvoje;
josef.novotny@natur.cuni.cz

OBR. 1 Závislost na vývozu hlavních exportních komodit. Zdroj dat: Údaje o poměru hodnoty vývozu k HDP pocházejí z World Bank (2017) (<https://data.worldbank.org>) a údaje o hlavních exportních komoditách pak z Atlas of Economic Complexity (<http://atlas.cid.harvard.edu>).

je klíčovou otázkou, zda a jak zlepšuje situaci chudších vrstev společnosti. Prospěšnost ekonomického růstu pro snižování chudoby, která je označována jako tzv. elasticita chudoby ve vztahu k růstu, je v Africe podstatně nižší než v jiných částech světa. Berardi a Marzo (2017) to vysvětlují specifickou povahou afrického růstu z hlediska hospodářské struktury. Ukazují, že zemědělství a služby, kde získává živobytí velká většina domácností, se na celkové makroekonomické prosperitě podílí méně. Průmysl, který má potenciálně vysoký dopad na snížení chudoby skrze tvorbu pracovních míst i tvorbu přidané hodnoty, je v Africe podvyvinut (viz dále). V řadě afrických zemí je růst tažen těžebním sektorem a exportem komodit (obr. 1) a prohlubuje závislost na zahraniční poptávce a cenách na světových trzích. Tato odvětví zaměstnávají pouze zlomek pracovní síly a jejich přímé sociální dopady jsou kontroverzní a někdy destruktivní. V případě těžby se navíc jedná o růst, ke kterému dochází na úkor příštích generací vyčerpáváním neobnovitelných přírodních zdrojů.

Sektorová struktura hospodářství

Modernizační rozvojový model předpokládá postupný přesun od tradiční, převážně zemědělské ekonomiky směrem k rozvoji průmyslu a později pak dominanci služeb. Zásadní význam je přikládán industrializační fázi, neboť by ji mělo provázet výrazné zvýšení produktivity práce, dělby práce, komercializace výrobních aktivit a obecně rozvoj moderních exportně orientovaných odvětví.

Africký vývoj je ovšem v tomto ohledu specifický. De Vries a kol. (2015) to prokázali rekonstrukcí vývoje hospodářské struktury 11 zemí subsaharské Afriky, které souhrnně odpovídají cca 70 % ekonomické velikosti regionu, v období od roku 1960 do roku 2010 (obr. 2). V celém tomto období docházelo podle očekávání k poklesu významu zemědělství a rostl význam služeb, nejrychleji po roce 1990. Jak již bylo naznačeno, nízké je ovšem zastoupení průmyslu, zejména zpracovatelského, jehož průměrný podíl na zaměstnanosti nepřekročil 9 %. Podíl celého sekundárního sektoru na ekonomické produkci se pohyboval kolem 30 %. Třetina ovšem připadá

na těžbu, která je marginální z hlediska podílu na zaměstnanosti. Do poloviny 70. let 20. století význam průmyslu rostl, což odráží tehdejší snahy o plánovanou industrializaci nově nezávislých afrických zemí. Ropné krize v 70. letech, dluhové krize v 80. letech a nástup neoliberální politické ideologie vedl ke stagnaci sekundárního sektoru. Výjimkou byla exportně orientovaná těžba nerostných surovin, jejíž význam v období neoliberálních reforem 80. a 90. let naopak narostl. Tyto trendy se nezměnily ani později v období současného ekonomického růstu, když relativní význam průmyslu ještě poklesl. Někdy je tento vývoj označován jako tzv. předčasná deindustrializace rozvojových zemí. Vedle řady afrických zemí byla identifikována i v některých ekonomikách Latinské Ameriky a jižní Asie (Rodrik 2016). Pohledem modernizační perspektivy tak tyto země „přeskakují“ fázi zprůmyslnění, která by teoreticky měla sehrát klíčovou roli z hlediska tvorby „moderních“ pracovních příležitostí.

Role neformálního sektoru ekonomiky

Modernizační perspektiva předpokládá, že souběžně s poklesem významu tradičního zemědělství a rozvojem moderních odvětví se bude postupně větší a větší část ekonomických aktivit přesouvat z neformálního do formálního sektoru ekonomiky. Expanze formální ekonomiky by měla znamenat vyšší a stabilnější příjmy a přispět k zajištění základních sociálních jistot zaměstnanců. Tyto procesy by též měly přispět k lepšímu výběru daní a obecně posílit kapacitu státních institucí dohlížet a efektivně regulovat ekonomiku.

Také tento aspekt modernizačních strukturálních změn se ale zatím v Africe příliš nenaplnuje. Odhadovaný podíl neformálního sektoru se pro jednotlivé země Afriky poměrně výrazně liší, ale obecně je vysoký. Nedávná studie uvádí podíly neformálního sektoru v zemích subsaharské Afriky v rozpětí 25 % až 65 % celkové zaměstnanosti (Medina a kol. 2017). Sleduje ale především komerční neformální ekonomické aktivity a při uvažování neformálního sektoru v širším slova smyslu by byly hodnoty ještě vyšší. Navzdory ekonomickému růstu se podíl neformálního sektoru snižuje pomalu. Pracovní síla naopak rychle roste (viz dále) a s ní tak mnohde i absolutní velikost neformální ekonomiky. Ta zahrnuje obrovské množství různorodých aktivit a zasahuje prakticky do všech oblastí hospodářství. Vedle tradičního zemědělství je však nejvýznamnější v základních službách jako maloobchod, doprava, stravování, ubytování atd. Jak bylo uvedeno výše, právě tento segment služeb z hlediska zaměstnanosti nejvíce expanduje. V kontrastu s modernizačními předpoklady to implikuje, že podstatná část nových pracovních míst vzniká v rámci neformálního sektoru.

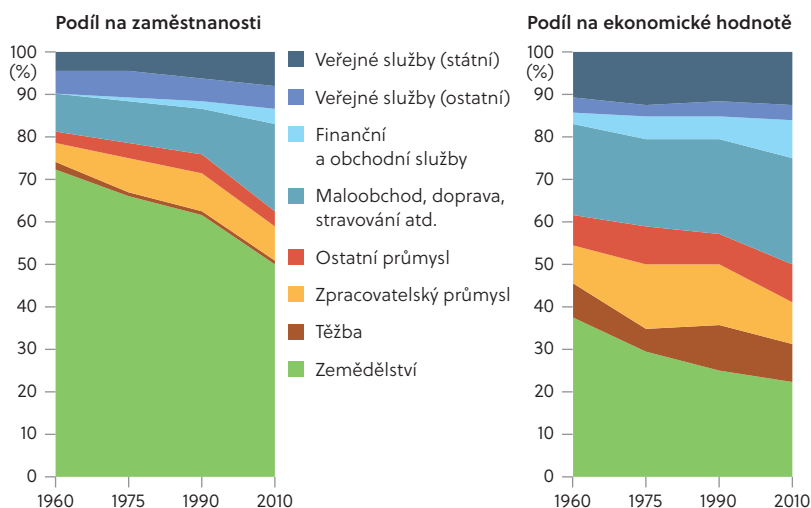
Demografická a vzdělanostní struktura

Demograficky roste Afrika rychleji než jiné makroregiony světa. Zatímco v roce 1960 zde žila méně než desetina světové populace, kolem roku 2030 by tento podíl měl být podle střední varianty projekce OSN již dvojnásobný (OSN 2017). Očekává se, že absolutní počet obyvatel Afriky se během prvních tří dekád 21. století zdvojnásobí (tab. 1). Větší část tohoto nárůstu přitom připadá na obyvatelstvo v ekonomicky aktivním věku 15 až 64 let a klesá tedy tzv. index ekonomického zatížení populace. Objem potenciální pracovní síly je obrovský a během sledovaných 30 let by měl vzrůst o více než půl miliardy ekonomicky aktivních obyvatel.

Takovéto posuny v demografické struktuře bývají někdy interpretovány s pozitivními očekáváními vyššího socioekonomického rozvoje díky tzv. demografické dividendě, odvozené od zmíněného nárůstu podílu ekonomicky aktivních v populaci. Otázkou ovšem je, nakolik se podaří demografickou dividendu využít africkým zemím. Vedle dalších faktorů se ve světle výše uvedených informací o charakteru strukturálního vývoje hospodářství jeví jako klíčový problém otázka množství a kvality pracovních příležitostí, ve kterých by se mohly masy mladých, kteří se dostávají na pracovní trh, adekvátně uplatnit.

Afrika se poměrně zásadně proměňuje též z hlediska vzdělanostní struktury. Svou roli v tom hrají rozvojové programy, ale zásadní je poptávka po vzdělávání tažená demografickou strukturou. Zatímco mezi padesátníky je stále téměř polovina z nich bez jakéhokoliv vzdělání, u kategorie 15 až 20 let je to podle odhadů již jen kolem 18 % a toto číslo se bude dále snižovat (Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital 2017). V řadě zemí se také rychle zlepšuje přístup k vyššímu vzdělávání, byť je jeho kvalita často nízká.

OBR. 2 Vývoj struktury zaměstnanosti a přidané ekonomické hodnoty v období 1960–2010. Podíly jednotlivých sektorů odpovídají průměrům za 11 zemí subsaharské Afriky, které souhrnně zahrnují cca 70 % ekonomické velikosti regionu. Obrázek byl sestaven na základě práce de Vries a kol. (2015).

TAB. 1 Počet obyvatel Afriky podle věku (v milionech)

Věk	2000	2015	2030*	Očekávaný nárůst v období 2000–2030
0–14	348 (43 %)	490 (41 %)	636 (37 %)	288 (32 %)
15–64	442 (54 %)	663 (56 %)	997 (59 %)	555 (63 %)
65+	27 (3 %)	41 (3 %)	70 (4 %)	43 (5 %)
Celkem	817 (100 %)	1 194 (100 %)	1 704 (100 %)	886 (100 %)

Zdroj: OSN (2017). Poznámka: *Dle střední varianty projekcí OSN.

Například v Etiopii se za pouhých devět let v období 2005–2013 zvýšil počet univerzit ze tří na 34 a počet vyšších odborných škol pak z 16 na 65 (UNDP 2014).

Vzdělání hraje v procesech společenského rozvoje bezpochyby klíčovou roli a má i hodnotu samo o sobě. Z ekonomického hlediska je v případě Afriky nicméně problémem, že proměny vzdělanostní struktury nekorrespondují se strukturální transformací hospodářství. S dosaženým vzděláním rostou i aspirace a omezené možnosti adekvátního uplatnění katalyzují migrační pohyby. Tyto mechanismy, tedy v podstatě rozvoj, jsou podle autora tohoto příspěvku nejsilnějším hybatelem současných i budoucích migrací stále ještě velmi „usedlé“ africké populace.

Závěr

Jestliže byl tento text otevřen zmínkou o stereotypních představách o Africe, je potřeba podotknout, že sám je také exemplárním příkladem reprodukce jednoho z častých stereotypů. Pojednává o Africe jako o jednom homogenním celku, navzdory tomu, že jde o vnitřně extrémně různorodý makroregion.

Cílem bylo nicméně poukázat na to, že modernizační rozvojový model není vhodným rámcem pro popis a porozumění socioekonomickému vývoji této části světa. Naznačená specifika strukturálních proměn Afriky omezují optimismus rozvojových narativů konstruovaných na základě evidovaného ekonomického růstu. Zásadní výzvou, která se pojí s řadou dalších otázek, je problém adekvátního uplatnění mladé a rychle rostoucí pracovní síly.

Žádná univerzální řešení neexistují, pouze řada dílčích nástrojů a doporučení. Jejich společným jmenovatelem je stabilní vnitřní i mezinárodní prostředí. Doporučení diverzifikovat ekonomiku a omezit závislost na vývozu nerostných surovin se bezprostředně nabízí, jsou ale velmi všeobecná. Rozvojová pomoc má omezený význam, je nestabilní a heterogenní. Projekty rozvojové spolupráce někdy na mikroúrovni pomáhají, jindy ale zase popsané problémy konzervují. Větší význam, ale podobná rizika, má vytváření systémových programů

základního sociálního zajištění (postupně se děje). Propagátoři tržních řešení zase zdůrazňují potřebu tzv. finanční inkluze chudých (jedním z nástrojů je i známé poskytování mikrofinančních služeb). Lidé sami podle těchto představ nejlépe zhodnotí, kam investovat, a promění se v armádu malých podnikatelů, kteří budou postupně bohatnout. Někdy se to podaří, ale častěji nikoliv a popularita těchto představ je dnes za zenitem. Strukturálně podmíněné problémy lze jen omezeně přesunovat na bedra jednotlivců. Zdůrazňována je také potřeba zahraničních investic a většího zapojení Afriky do globální ekonomiky. Je to relevantní, pokud se bude jednat o produktivní investice vytvářející kvalitní pracovní místa. Stávající praxe je nicméně kontroverzní. Zahraníční kapitál z Afriky až příliš často ve výsledku hodnoty vysává, spíše než tvoří. Volání po větším zapojení Afriky navíc působí perverzně, když si uvědomíme, jak ignoruje skutečnost, že Afrika je do světové ekonomiky (extraktivním způsobem) intenzivně zapojena již po několik staletí. Doposud jí to přineslo více škod než užitku. Spravedlivější mezinárodní pravidla (např. v oblasti obchodu) proto představují další klíčovou součást řešení.

Literatura a zdroje dat

- ALKIRE, S., JINDRA, C., ROBLES AGUILAR, G., VAZ, A. (2017): Multidimensional Poverty Reduction Among Countries in Sub-Saharan Africa. *Forum for Social Economics*, 46(2), 178–191.
- BERARDI, N., MARZO, F. (2017): The elasticity of poverty with respect to sectoral growth in Africa. *Review of Income and Wealth*, 63(1), 147–168.
- DE VRIES, G., TIMMER, M., DE VRIES, K. (2015): Structural transformation in Africa: Static gains, dynamic losses. *The Journal of Development Studies*, 51(6), 674–688.
- KUBISZEWSKI, I. a kol. (2013): Beyond GDP: Measuring and achieving global genuine progress. *Ecological Economics*, 93, 57–68.
- MEDINA, L., JONELIS, M. A. W., CANGUL, M. (2017): The informal economy in Sub-Saharan Africa: size and determinants. *International Monetary Fund, Working Paper 17/156*. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/07/10/The-Informal-Economy-in-Sub-Saharan-Africa-Size-and-Determinants-45017> (14. 12. 2017).
- OSN (2017): *World Population Prospects 2017*. <https://esa.un.org/unpd/wpp/> (14. 12. 2017).
- PIKNEROVÁ, L. (2017): Afričtí lvi: Nové rostoucí ekonomiky černého kontinentu. *Geografické rozhledy*, 26(4), 28–29.
- RODRIK, D. (2016): Premature deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, 21(1), 1–33.
- ŠTOVÍČEK, P., RUDINCOVÁ, K. (2016): Obraz Afriky očima českých médií a jeho využití ve výuce zeměpisu. *Geografické rozhledy*, 26(1), 10–11.
- UNDP (2014): *National Human Development Report Ethiopia 2014*. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/nhdr2015-ethiopia-en.pdf> (14. 12. 2017).
- Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital (2017): *Wittgenstein Centre Data Explorer*. www.wittgensteincentre.org/dataexplorer (14. 12. 2017).

Abstract

Structural change in Africa. The article outlines the selected characteristics of structural change in Africa that are critically confronted with the modernization model of development. It emphasizes that the specific development of economic structure, hand in hand with demographic and other structural changes, represent key challenges that are often not reflected in the positive narrative of African development constructed on the basis of economic growth.

Subsaharská Afrika

Afrika snů a skutečností po 70 letech

Proměny Oranžské řeky

Zoo – místo geografického vzdělávání?

3

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.